

Kąkolewski, Igor

„Prudentia gubernatoria. Studien zur Herrschaftslehre in der deutschen politischen Wissenschaft des 17. Jahrhunderts”, Wolfgang Weber, Tübingen 1992 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 84/1, 113-115

1993

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

przez Władysława Jagiellończyka w 1500 r. (s. 99). Program obrony suwerenności Czech poprzez utrzymanie niezależności sejmu zjednoczył w latach 1554—1556 czeskich panów i rycerstwo. Autorem tego sukcesu był Wilhelm Rožemberk. Nie znaczy to jednak, że stał się przedstawicielem opozycji antyhabsburskiej w Czechach. Autor książki nazywa go „rzecznikiem równowagi”. Zajęcie takiego stanowiska zdawało się decydować o sukcesach działań politycznych Rožemberka dążącego do utrzymania tożsamości państwa czeskiego (s. 102).

Historyk sztuki znajdzie w tej pracy informacje na temat warunków kulturowych i społeczno-ekonomicznych rozwoju renesansu czeskiego (s. 60 nn., 248—257), a historyk zajmujący się problematyką religijną w XVI w., interesujące spostrzeżenia dotyczące podziałów religijnych i wynikających z tego konsekwencji w obrębie tego samego rodu (s. 103—108). Historyk zajmujący się problemami gospodarczymi będzie zainteresowany zapewne wiadomościami na temat funkcjonowania włości magnackiej i dworu (s. 52—54; 63—66). Wszystkich natomiast winny zainteresować próby reform skarbowych w Czechach, jakie miały miejsce w latach sześćdziesiątych XVI w. (s. 141). Rožemberk, w owym czasie już najwyższy burgrabia czeski, dążył do przeniesienia obciążeń finansowych szlachty częściowo na miasta królewskie, częściowo zaś na chłopów (s. 141 nn.). Szlachta czeska, zainteresowana osobiście takim rozwiązaniem problemów skarbowych, udzieliła mu silnego poparcia. Informacja dotycząca obciążenia finansowego miast czeskich dotarła niebawem do Polski, bo już w 1572 r. podczas pierwszego bezkrólewia wykorzystana została przez propagandę antyhabsburską przypisującą decyzję dotyczącą tych obciążeń cesarzowi: „Od tego Domu Rakuskiego wolności wszystkim czeskim miastom poposowano — i do wielkiej niewoli przywiedzione —”⁵.

Książka Pánka wyjaśnia polskiemu czytelnikowi wiele niejasnych problemów związanych z kandydaturą czeską w drugim bezkrólewiu, a także dostarcza bogatego materiału porównawczego dla dziejów parlamentaryzmu, sądownictwa, problemów społecznych państw: czeskiego i polsko-litewskiego. Postać Wilhelma Rožemberka mgliście prezentowana na kartach historii Polski zdaje się mieć po lekturze tej książki wiele związków z istotnymi problemami w naszych dziejach. Tym bardziej szkoda, że osoba najwyższego burgrabiego czeskiego, posła do Polski i kandydata do tronu w Rzeczypospolitej nie znalazła miejsca w „Polskim Słowniku Biograficznym”.

Ewa Dubas-Urwanowicz

Wolfgang Weber, *Prudentia gubernatoria. Studien zur Herrschaftslehre in der deutschen politischen Wissenschaft des 17. Jahrhunderts* („Studia Augustana” Bd. 4), Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1992, s. VI, 397.

Recenzowana tutaj praca W. Webera z pewnością nie mieści się w tradycyjnym polu historii idei. W ambicjach i zamierzeniach autora nawiązuje ona do dorobku badań nad wczesnonowożytnym stoicyzmem G. Oestreicha i jego szkoły¹. Płynna materia historii idei nie jest tu traktowana wyłącznie jako odbicie lub „nadbudowa” rzeczywistości, lecz raczej bardziej z semiotycznej perspektywy, jako „obrazy językowe”, których treść, kontekst i znaczenie same niejako tworzą historyczną rzeczywistość. Zarazem książka Webera, odchodząc od tradycji węższych opracowań poświęconych twórczości pojedynczych autorów, jest bodajże pierwszą w historiografii całościową syntezą historii niemieckiej nauki politycznej XVII wieku. Dzieli się na dwie części: A — ogólną, poświęconą omówieniu propedeutycznej, bibliograficznej i systematyzującej literatury politologicznej, zarysowi głównych założeń metodycznych oraz inspiracji wzorcami antycznymi i współczesnymi autorów XVII-wiecznych *opera politica*; B — część drugą będącą wykładem systematyzujących teorii oraz koncepcji praktycznego sprawowania władzy.

Punkt wyjścia stanowi dla W. Webera analiza typu źródła nie dość uwzględnionego do tej pory w pracach historycznych, mianowicie pomocniczej literatury propedeutycznej recenzującej, komentującej oraz

⁵ BJag. rkps 59, k. 117: „Z Rakuskiego Domu dla tych przyczyn nie chcą mieć Polacy króla”.

¹ Por. m.in. G. Oestreich, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Gesammelte Aufsätze*, Berlin 1969; tenże, *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Aufsätze*. Hrsg. von B. Oestreich, Berlin 1980; por. także, *Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert. Reichspublizistik, Politik, Naturrecht*. Hrsg. von M. Stolleis, Frankfurt a. M. 1977 oraz M. Stolleis, *Pecunia nervus rerum. Zur Staatsfinanzierung der frühen Neuzeit*, Frankfurt a.M. 1983.

bibliograficznej z zakresu nauk politycznych epoki późnego humanizmu. Pojawienie i upowszechnienie się gatunku *opera propedeutica politica*, jako elementu porządkującego proces kształcenia akademickiego należy uznać za jedno z większych osiągnięć niemieckiej nauki XVII stulecia.

Analiza *opera propedeutica* pozwala wyróżnić jej trzy podstawowe typy. Najstarszy tworzą *opera propedeutica educationis nobilium* rozwijające program politycznej edukacji młodej szlachty, składający się z samodzielnej lektury, studiów uniwersyteckich, ćwiczeń fizycznych oraz podróży zagranicznych. Polityka jako dziedzina wiedzy jest tu traktowana raczej z praktycznego punktu widzenia, jako nauka przynależna członkom stanu szlacheckiego, który ze swej natury przeznaczony jest do sprawowania władzy. Historia i praktyczna filozofia mają odgrywać w politycznym kształceniu szlachcica podstawową rolę.

Drugą grupę stanowią nieco późniejsze dzieła, zwłaszcza pióra Georga Gumpelzheimera (1621) i Heinricha Walma (1672), zarysowujące ideał — wzorzec *politicus*, tj. wykształconego eksperta, profesjonalisty, któremu przeciwstawia się zwykłych praktyków, doświadczonych w rzemiośle sprawowania władzy. Tym ostatnim brak bowiem zarówno niezbędnych kwalifikacji moralnych, jak również wystarczającej znajomości logicznych i historycznych kontekstów swej działalności politycznej, a więc rzeczy, bez których żaden oczekujący sukcesu prawdziwy polityk — *politicus* nie może się obyć. Jednocześnie musi się on wyróżniać od rzeszy politycznych pospolitaków swoją fachowością. Wskazane jest również jego tuziemcze pochodzenie, dzięki czemu *politicus* będzie w stanie łatwiej poskramiać rodzimych *optimates* oraz poddanych niższych stanów.

Idealny wzorzec *politicus* odzwierciedla ambicje społecznego awansu grupy książęcych urzędników i radców mieszczańskich pochodzenia. Kryteria fachowości i solidnego wykształcenia niezbędne dla politycznej kariery mają zdezawuować szlachecką hierarchię wartości, opartą na fundamencie lepszości urodzenia. Zarazem większość autorów XVII-wiecznych *opera politica* stanowi grupę uniwersyteckich intelektualistów, uczonej inteligencji tworzącej rdzeń elity mieszczaństwa powiązanego interesami z księciem i jego aparatem władzy. Przy tym zdecydowana większość omawianych przez W. Webera autorów jest wyznania protestanckiego. Głównymi ośrodkami ich działalności naukowej są uniwersytety w Helmstedt, Giessen, Strasburgu i Lejdzie.

Novum postulowanym przez autorów trzeciego nurtu *opera propedeutica* (m.in. Jakob Bornitz, krąg neoarystotelesowskiej szkoły Hermana Conringa) są propozycje wyodrębnienia nauki o polityce jako osobnej gałęzi edukacji akademickiej. W ten sposób *politica* stanie się w XVII w. jeszcze jedną, obok prawa, „mieszczańską” dziedziną wiedzy uniwersyteckiej, nastawioną praktycznie (*ars, scientia practica*), posiadającą własną systematykę (*sua ordine*) oraz uniwersalno-teoretyczny zespół norm i praktycznych wskazań (*rationes, praecepta*). Zarazem XVII-wieczna nauka o polityce w trakcie burzliwego stulecia doświadcza ewolucji z zabarwionej etycznie dziedziny poznania pomocnej w osiągnięciu ogólnospołecznego dobra (*bonum commune*) w ramach państwa w kierunku wiedzy, w której centrum zainteresowania tkwi w głównej mierze osobiste dobro i korzyść poszczególnych jednostek — tak rządzących jak i rządzonych. Faktycznie oznaczało to transformację w stronę nauki o samych mechanizmach sprawowania władzy. Stąd też coraz częściej pojawiają się dzieła rozstrząsające problem racji stanu oraz instrumentów *arcana imperii*.

Bogatą literaturę XVII-wiecznej wiedzy o polityce pod względem formalno-treściowym można podzielić na dwie grupy: uniwersalno-systematyczną (*opera systematica et compendiosa*) zajmującą się w wszystkimi aspektami polityki oraz dzieła o bardziej wąskiej tematyce (*opera particularia*) koncentrujące się w miarę upływu stulecia w większym stopniu na kwestiach praktyki rządzenia, niżli czystej teorii. Zarazem normatywno-systematyzująca forma wykładu staje się z czasem bardziej domeną szkoły prawa naturalnego niż wczesnonowoczesnej politologii.

Pośród *opera systematica et compendiosa* z okresu około 1590—1700 W. Weber w 2 rozdziale swej pracy omawia 20 pism szesnastu najbardziej zalecanych w programach edukacyjnych autorów, poczynając od znanych dzieł Justusa Lipsiusa, filaru nowożytnego neostoicyzmu oraz gdańskiego kalwina Bartłomieja Keckermanna, autora nader interesujących „Systema disciplinae politicae” (1607), dalej zaś takich czołowych przedstawicieli XVII-wiecznej nauki o polityce jak Georg Schönborner, Hennig Amisaeus, Christian Liebenthal, Adam Contzen, Wolfgang Heider, Balthasar Cellarius, Marcus Zuerius Boxhorn, Daniel Clasen, Samuel Pufendorf, Johann Heinrich Boecler, Johann Christoph Becmann, Johann Nicolaus Hertius, Christian Weise, Johann Franz Buddaeus.

Zainteresowania wczesnonowoczesnych politologów ogniskują się przede wszystkim na problemach wewnątrzpolitycznych: finansów państwowych, spraw kościelno-religijnych oraz funkcjonowania aparatu urzędniczo-radcowskiego. Jednocześnie wśród XVII-wiecznych *opera politica* dają się wyróżnić dwa rodzaje poglądów na sferę ówczesnej *politica*. Starszy, inspirowany przede wszystkim tradycyjnymi ujęciami zwierciadeł monarszych (*Fürstenspiegel*) koncentruje się głównie na osobie władcy, sprawach związanych z jego wychowaniem, osobistych cnotach panującego (*virtus*) mających stanowić dla poddanych godny przykład do naśladowania. Podkreśla patriarchalne cechy książęcego dworu i państwa, historię zaś traktuje jako skarbnicę przydatnych do powielania *exempla*. Pod wpływem jednak kryzysowych zjawisk pierwszej połowy XVII w. oraz

wraz z umacnianiem się absolutystycznych księstw terytorialnych, wymowa *opera politica* zaczyna się zmieniać. Pojawiają się wątpliwości dotyczące tak charakterystycznej dla XVI stulecia wiary w możliwość wychowania mas (*vulgus*), silniej za to podkreśla się konieczność użycia wobec poddanych zaplanowanego przymusu — wyważonego systemu kar i nagród. Postawę panującego ocenia się coraz mniej w kategoriach czysto etycznych, bardziej zaś z perspektywy skuteczności jego poczynań. Stąd też wszechobecna we wszelakich teoriach politycznych wartość *virtus* zaczyna nabywać konotacji efektywności działań monarchy, jego sług i urzędników. Zarazem aparat urzędniczy zaczyna być traktowany wyłącznie jako struktura administracji państwowej, nie zaś tylko monarszej.

W drugiej części swej pracy Weber analizuje najważniejsze problemy poruszane w XVII-wiecznych teoriach systematyzujących z zakresu polityki. Między innymi (rozdziały 4 i 5) zostają omówione koncepcje wychowania, osobistych przymiotów monarchy, jego postawy wobec najbliższego otoczenia oraz poddanych; roli aparatu urzędniczego i radcowskiego, dyplomacji i wojskowości, funkcji więzi rodzinnych i klientalnych (*Verwandschaft, Freundschaft*) w strukturach państwa wczesnonowoczesnego. Rozdział 6 poświęcony został tematyce instrumentów władzy: znaczeniu norm prawnych w sprawowaniu rządów, dworu, fiskusa państwowego, systemu karnania, statystyki i cenzury, roli religii i kościoła, edukacji, polityki gospodarczej, funkcjom opiekuńczym państwa, wreszcie ważniejszym zasadom polityki zagranicznej i kwestii następstwa tronu. Na koniec (rozdział 7) zostały naszkicowane koncepcje sprawowania rządów: sposobów utrzymania posłuszeństwa i zwalczania oporu poddanych oraz akumulacji władzy.

W sumie książkę pióra W. Webera należy ocenić jako niezwykle wartościową syntezę, o wręcz podręcznikowym charakterze, poświęconą rozwojowi nauki o polityce w XVII-wiecznej Rzeszy. Imponuje zwłaszcza rozległa baza źródłowa, uwzględniająca nie tylko niemieckie *opera politica*, lecz także dzieła autorów zagranicznych (Jean Bodin, Gabriel Naudé, Antonio Possevino, Hugo Grotius). Tym bardziej jednak może dziwić nie uwzględnienie w spisie źródeł tak istotnego dla rozwoju teorii politycznych w Niemczech dorobku Johanna Althusiusa oraz Veita Ludwiga Seckendorffa, do których to autorów Weber pośrednio częstokroć odwołuje się w swojej pracy. Z kolei z literatury przedmiotu uderza nieuwzględnienie badań O. Brunera², które tak pod względem metodycznym, jak i treściowym — wzajemnych powiązań wczesnonowoczesnych dyscyplin ekonomii, etyki i polityki — mogłyby stanowić ciekawą inspirację dla dociekań Webera.

Igor Kąkolewski

Paule Constant, *Un monde à l'usage des demoiselles*, Gallimard, Paris, 1987, s. 430.

Zadrosć budzić może obfitość francuskiej literatury z zakresu historii wychowania i oświaty¹. Przyczyniły się do tego wielowiekowe tradycje myśli pedagogicznej w tym kraju, ale i stan źródeł (w Polsce olbrzymi uszczerbek w tej mierze spowodowało zniszczenie Archiwum Oświecenia). Nawet jednak na rynku francuskim książka Paule Constant poświęcona wychowaniu dziewcząt z rodzin arystokratycznych przedrewolucyjnej Francji jest zjawiskiem wybitnym. Autorce (skądinąd znakomitej powieściopisarce) powiodła się rzecz nielada: napisała pasjonującą pracę o teorii wychowania nie odwołując się praktycznie wcale do tej nauki, nie uciekając się do jej języka — właściwie wyłącznie metodą opisu. Powstały w ten sposób obraz jest tak sugestywny, że początkowo czytelnik ma niemałe problemy z odróżnieniem ideału od rzeczywistości. Książka mówi bowiem o tym, jak damy wyobrażały sobie wychowanie jaśniepanienek, jest próbą odtworzenia ideału kobiety stworzonego przez kobiety.

² Por. O. Bruner, *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte*, Göttingen 1968.

¹ Wymieńmy chociażby M.E. Aubry, *La congrégation de Notre-Dame à Nancy et l'éducation des filles aux XVIIe et XVIIIe siècles*, „Annales de l'Est”, 1974, s. 76—96; R. Chatier, M.M. Compère, D. Julia, *L'éducation en France du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris 1976; J. Geli, M. Laget, M.F. Morel, *Entrer dans la vie*, Paris 1978; *L'histoire générale de l'enseignement et de l'éducation en France*, red. L.H. Parias, Paris 1981; *Histoire mondiale de l'éducation t. I: (1515—1815)*, Paris 1981; G. Snyder, *La pédagogie en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 1964.